

Okul Tasarımında Genel Çerçeve

Dr. Ali BAYKAL^{*)}

Öğretim sistemlerini incelerken başlıca iki amaç görülür. Birincisi sistemin yapısını belirlemek ve işleyişini açıklamak ikincisi de «iyi» leyecek bir sistem tasarlamaktır. Bu amaçlardan hangisi seçilirse seçilsin yanıtlanması gereken soruların özütü ve içeriği değil yalnızca kipi değişir. Birincideki nedir, nasıldır soruları ikincide ne olmalı, nasıl olmalı biçimini alır. Okul tasarımında yanıtlanacak soruların ayrıntılı dökümünü bu çalışmaya sığdırmak olanaksız olduğundan genel kapsamları çizilmeğe çalışılmıştır. Sorulara verilen yanıtlar kesin ve eksiksiz ilkeler değil, örnek niteliğinde özel seçkilendir.

I. Bir okulda öğrenciler hangi nitelikleri kazanırlar?

Eğitimin genel amaçları yasalarla belirlenmiştir. Herhangi bir okul bu çerçevenin içinde kalarak özel yorumlar yapabilir. Okulların biricikliğini genel amaçlara kendi koydukları vurgular belirler. Soyut düzeyde de olsa bazı temel seçkilerin yapılmasında yarar vardır.

1. Öğrenciler bireysel benliklerine, kişisel varlıklarına yabancılaşmadan toplumsallaşmalıdırlar. Toplum içinde dışlamadan ve dışlanmadan yaşamının ve yaşatmanın tadına varmalıdırlar. Dayanışmanın gereği özveriyle, yarışmanın gereği özgüveni bütünleştirebilmelidirler.

2. Öğrenciler ezberci değil yorumlayıcı ve sentezci olmalıdırlar. Sınav sorularının kitaplarda yazılı yanıtlarını sindirmeleri değil, bilgiyi uygulayıp, değerlendirmeleri pekiştirilmelidir.

3. İletişim yeteneklerini geliştirmelidirler. Bildiklerini, düşündüklerini, bulduklarını yazıyla, sözle, çizgiyle aktarabilmeli, anlatabilmeli, tartışabilmelidirler. Tam öğrenme yaklaşımı her konuya uygulanabilir. Ama özellikle matematik, anadil ve yabancı dilin öğrenilmesinde «pekiyi»nin gerisinde bir öğrenme çizgisine çekilmemelidir.

4. Ülkemizde fen bilimlerindeki yeteneklerin ve teknik becerilerin değeri anlaşılmıştır. Bununla birlikte alışılmış konuların dışına çıkılabildiği söylenemez. Ekoloji ve Sibernetik gibi bilim dallarında, elek-

(*) Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Fen Bilimleri Eğitim Bölümü.

tronik ve bilgisayar teknolojisi gibi alanlardaki çağdaş yeniliklerin hızına ayak uydurabilmek için «resmî müfredat programlarının» eksiklerini giderecek etkinliklere yer ve zaman ayrılmalıdır.

5. Yakın gelecekte davranış bilimlerinin ve sanatın toplumlara etkisi ve katkısı fen bilimleri ve teknolojininkine yetişecektir. Toplum mühendisliği de geleneksel mühendislik dalları kadar önem kazanacaktır. Fen derslerine verdikleri önem ve değeri toplum bilimleri, sanat ve felsefeden esirgemeyen okullar, en azından önderlik yapmanın onurunu taşıyacaklardır. Kaldı ki toplumsal ve kültürel bir birim olarak okulun davranış teknolojisinin katkılarını şimdi de gereksinimi vardır. Her okul, yasaların sağladığı olanak ve esneklikten olabildiğince yararlanarak bu konulardaki öğretime de yatırım yapmalıdır.

6. Öğrenciler, güzelliğin değerini bilmeli ve verebilmelidirler. Güzellik yaratmadaki sezgi, beceri ve yeteneklerini geliştirebilmelidirler. Resim ve müzik dersleri ve bunların dışında kalan sanat dallarında ders dışı etkinliklere katılmalıdırlar.»

7. Çoğulcu bir toplum düzeni için gerekli olan hoşgörü, yeniyi benimseme yetisi, yanlışlarını düzeltme yatkınlığı, güldürü yoluyla kazanılır. Öğrenciler, yaşları ve çağdaş kültürün gereği olarak eleştiriye yatkındırlar. Öğrencilerin bu nitelikleri budanılmamalı, daha da ötesi aşılmalıdır. Öğrenciler, özeleştiriye de kapsayan süzülmüş bir alaycılığı başarabilmelidirler. Güldürü anlayışlarını bayağılıktan ayıklamalıdırlar.

8. Sorunlarını dile düşürmeden, dile getirmeyi öğrenmelidirler. Okul, öğrencileri ilgilendiren her konuda yasal sınırlar içinde eğitici olmalıdır. Örneğin, TV penceresinden bebeklere dek ulaşan cinsel konular, liselerin kapısından geçememektedir. Renberlik ve Psikolojik Danışma birimlerinin böylesi konularda görev yüklenmeleri öğrencileri bağımsızlığın ve bayağılığın elinden kurtarır (Kulaksızoğlu; 1982).

9. Her kitlenin içinde olağandışı üyeler bulunabilir. Bir okulda da üstün yetenekli, özürü, sorunlu öğrenciler bulunabilir ya da oluşabilir. Bunların özel gereksinimleri ayrıca saptanmalı ve karşılanmalıdır.

Bütün bu genel niteliklerin kâğıt üzerinden yaşantıya aktarılmasında ilk adım somut olarak tanımlanmalıdır. Bu yoğun ve geniş kapsamlı bir takım çalışmasıyla yapılabilir (Ertürk; 1972).

II. Bir okulun toplumsal dokusu nasıl örülür? İlişki, etkileşim ve iletişim ağı nasıl olmalıdır?

1. Okul, toplumsal bir sistemdir. En bireysel öğretim bile önün-

de ya da sonunda toplumsal ve kültürel etkenlerle belirlenir. Öğretmenler ve öğrenciler, öğretim sisteminin «olmazsa olmaz» üyeleri, okulun gerçek sahibidirler. Yöneticiler, veliler ve görevliler de bu örgütün yapı taşlarıdır. Yöneticiler ve veliler öğretmenlere ve öğrencilere (çocuklarına) sürekli destek olmalı, her türlü sorunlarının çözülmesinde yardımcı olmalıdırlar.

Okul, zora ve çığara değil değerlere dayalı bir örgüt olmalıdır. Okulun başarısını örgütün yapısından çok ilişkilerin havası belirlemektedir. Okulda en büyük kazanç öğrenci başarısıdır. Bu zaten kendiliğinden ve kolayca paylaşılabilen bir kazançtır. Bunun dışındaki çıkarlar da aşağı yukarı önceden belirlenmiştir. Dolayısıyla kararların merkezileşmesinde ve kapalı kapılar ardında alınmasında bir zorunluluk yoktur. Yönetenler ve yönetilenler arasındaki ilişkiler eş düzeyde ve iki yönlü olmalı, sorunlar açıkça tartışılmalı, çözümler seçeneleştirilmelidir (Bursalioğlu; 1971).

2. Öğrencilerin sınavla seçilmesi okulun başarısını kolaylaştırır, sorumluluğunu artırır. Kız ve erkek öğrenciler sınıflara eşit olarak gelişigüzel dağıtılmalı, sınıf büyüklüğü 40'ın üzerinde olmamalıdır. Eiverdiği ölçüde esnek kümelerden yararlanmalı, öğrencilerin küçük ve büyük kümelerin yapısına uyumlu ve alışkın olmaları sağlanmalıdır.

3. Öğrenciler ve öğretmenlerin karşılıklı ve kendi aralarındaki ilişkilerin doğrudan yönetimi güç ve sakıncalıdır. Ancak çevrede yapılacak düzenlemelerle bu etkileşimlerin sık, sürekli ve iletişimin iki yönlü olması sağlanabilir.

Okulun toplumsal davranışı hakların ve görevlerin, değerlerin ve yararların, kurumsal ve kişisel beklentilerin çelişkiler yumağından örüldüğü bilinmektedir. Okul kişiselliği, bireyselliği öğüten bir düzenek olmadığı gibi kurallardan, değerlerden soyutlanmış bir topluluk da değildir. Ne var ki okulun toplumsal dokusunu istersen biçimde dökecek kalıplar da elde yoktur. Kişiliğin toplumsallaşması ve görevlerin kişiselleşmesi kendini yaratan bir süreçtir (Getzels and Thelen; 1972).

Eğitimciler, okulun toplumsal dokusunu şimdilik süreçten önce değil ancak süreç içinde tasarlayabilmektedirler. Söz arasına sıkıştırılmalı ki, işletmeciler, sosyal-psikologlar ve yöneticiler de ilgilendikleri toplumsal birimleri istedikleri gibi örgütleyebilmekte, eğitimcilerden daha ilerde değiller. Batan firmalar, yenilen ordular, küme düşen takımlar, dağılan partiler bunun gözle görülen örnekleridir. Okulun toplumsal davranışını gözetim ve denetim altında tutmak

için «eylemli araştırma» yaklaşımı benimsenebilir (Varış; 1971 : 200-207).

III. Öğrenme ve öğretim süreçleri için etk.n ortamlar nerelerdir?

1. En soyut sistemler bile belleğin gözelerinde harınırlar, öğretim sisteminin ise somut ve maddesel bileşenleri vardır. Böyle olunca bu sistemi barındıran fizik ortamlarının araştırılması ve değerlendirilmesi kaçınılmaz olmaktadır. «Nerede öğrenilmelidir?» sorusuna yıllardır verilen kestirme yanıt bellidir. Okul! Oysa öğrenme olayının okul duvarlarından taşıdığı, artık bilinmektedir. Ev koşullarının başarının başlıca etkenlerinden biri olduğu bilinmekte, okulun çevredeki üretim ve kültür yuvaları ile bütünleştirilmesi önem kazanmaktadır.

2. En büyük ve en zengin bir okula bile çevrenin tüm olanakları sığdırılmaz. Öğrenme olayını okulun çevresine halka halka yaymak zorunludur. Çevreden yararlanmak yalnızca öğrenciler için değil öğretmenler, yöneticiler ve öteki görevliler için de olanaklıdır. Üniversitelerdeki seminerlere, kültürel kuruluşların etkinliklerine katılan eğitimciler, kazandıklarını öğrencilere yansıtacaklardır.

Okul çevre bütünlüğü yalnızca okulun çevreden yararlanması biçiminde de yorumlanmamalıdır. Okulun ışığını çevreye yayması ürün ve olanaklarını çevresiyle paylaşması da bir eğitim görevidir. Okul bu görevi yapmakla gücünü yitirmez, diriliğini korumuş olur

4. Öğrenme okul çapında ele alındığında da alt-ortamların saptanması ve düzenlenmesi önerilir. Okuldaki alt-ortamlar nelerdir? Sınıflar, koridorlar, bahçe, spor salonu, oyun ve tiyatro salonu, resim-heykel atelyeleri, işlikler, müzik odaları laboratuvarlar, kütüphane, yatakhane, yemekhane, revir, vb. (UNESCO, 1978).

Okul tasarımcılarının bütün bir kenti bayındır kılmaları beklenebilir. Ama ağaçsız, çiçeksiz bir okul bahçesi düşünmemeleri, karanlık dehlizler yerine resimlerle, yontularla süslenecek koridorlar yaratmaları istenebilir. Öğrencilerin halay çekebilecek alanlara da kendi kabuklarına çekilecekleri köşelere de gereksinimleri vardır. Güzelliğe duyarlı bir kuşak temiz yemekhanelerde, bakımlı yatakhanelerde yetiştirilebilir.

Kuzeye bakan bir laboratuvarıda güneşin yörüngesini saptamak, sıcaktan kavrulan bir kütüphanede kitap okumak zorunlu ötesindedir.

5. Alt-ortamların tasarımında olduğu kadar döşenmesinde de teknik, ekonomik, ergonomik ilkeler öğrenme ilkeleri ile birlikte uygulamalıdır. Masaların ve sandalyelerin seçimi gelisigüzel yapılive-recek işlerden değildir (Toka; 1978).

IV. Öğretimi kolaylaştırıp-hızlandırmak için hangi öğretim donanımlarından nasıl yararlanılabilir?

Geleneksel öğretim kitap-defter-karatahta donatımlarıyla yürütülmektedir. Haritalar, posterler, grafikler, deney aygıtları da kullanılmaları gereği bilinen ama gereğince kullanılmayan donanımlardır. Gelişen teknoloji, geleneksel öğretim yöntemlerini sarsmıştır. Pek çok alanda videolu, bilgisayarlı, öğretim gerçekleşmiş durumdadır. Önümüzdeki yıllarda bu aygıtların daha da ucuzlaşacağı ve kullanılmalarının kolaylaşacağını söylemek talıcılık değildir. Yatırımlarını bu doğrultuda düzenleyen öğretim sistemleri kazançlı ve başarılı olacaklardır. Hemen belirtmek ki donanımlar, tılsımlı aygıtlar değildir. Ağır donanımların yararlı olabilmesi hafif donanımların değeri ve desteğiyle olanaklıdır. Kötü bir senaryoyu güzelleştiren çekici ve göstericiler yapılamamıştır. Dolayısıyla bilgisayarları, videoları almaktan çok işletmek, kullanmak önem kazanmaktadır. Bu aygıtları değerlendiren öğretim programlarının geliştirilmesine gerek vardır. Bir okulun en özgür, en yaratıcı olabileceği kendi kendini geliştirebileceği alanlardan biri öğretim tasarımları teknolojisidir. Derslerin konularını daha kolay, daha çekici yapmak için görsel-işitsel tasarımlar kurulabilir. Daha çabuk, anlaşılır, ucuz ve güvenle gerçekleştirilebilecek deneyler, deney aygıtları geliştirilebilir. Kitapların yetersizlikleri dersnotları, işlem yapıtları ile giderilirken sözle yazıyla anlatılmayan olaylar filme alınabilir, çizgi ile canlandırılabilir. Testlerin temiz görünümü, kolay algılanabilir, albenili olmaları, yanıt kâğıtlarının öğrenciye yol gösterici bilgiler vermesi sağlanabilir. Öğrencilerin kendi kendilerine öğrenmelerine, kendi kendilerini sınamaları için olanaklar yaratılabilir. Okul içinde üretilen öğretim tasarımları denenip değerlendirildikten sonra gelir getirici bir kaynak bile olabilir.

Böylesi düşünceler düşsel diye niteleniyorsa, hiç değilse, alışılmış donanımları etkin ve gereğince kullanmak zorunludur. Örneğin, kütüphane yeni ve değerli kitap ve dergilerle sürekli beslenmeli, bunların kullanımı kolaylaştırılıp, yaygınlaştırılmalıdır.

V. Hangi Öğretim Yöntemleri Uygulanmalıdır?

Öğretmenlerin bilgi iletme görevi öğretim donanımlarına aktarılır, sınav hazırlama, değerlendirme gibi işlemler kurumlaştırılırsa öğretmen-öğrenci arasındaki iletişimi iki yönlü işlemesi için gerekli zaman artacaktır. Öğretmeni yıllar boyunca yinelenen bir kısır döngüden kurtarmak öğretim sürecine can katacaktır.

Şu yöntem bundan üstündür demek kestirmeciliktir. Yöntemin yerindeliği uygulama konularına ve uygulayıcının niteliğine bağlıdır.

Okulun görevi ,öğretmene gerekli koşulları hazırlamaktır. Kendine verilen olanaklardan yararlanarak çeşitli yöntemlerden en geçerli bir bileşim kurarak uygulamak öğretmene bırakılmalıdır.

Genelde araştırı-bulduru yöntemlerini anlatı-gösteri yöntemlerinden daha etkin olduğu, daha üst düzeyde öğrenmelerle sonuçlandığı bilinmektedir. Bununla birlikte öğretim sistemlerinin etkililiği ve verimliliği genel ilkelerin uygulamasından çok, özel niteliklerin değerlendirilmesine dayanmaktadır. Son yıllarda bireysel öğretim yaklaşımlarının ağırlık kazanması bunun en açık göstergesidir.

Yöntem konusunda öğretmenlerin birbirlerinin deneylerinden yararlanmasını kolaylaştıracı, özendirici zümre toplantıları, takım çalışmalarını, toplu tasarım yöntemleri kurumlaştırılmalıdır.

«Boş zaman» anlamsız bir deyimdir. Canlıların davranışsız zamanları yoktur. Bu nedenle öğretim yöntemleri tasarlanırken ders-içi ve ders-dışı zamanlar birlikte değerlendirilmelidir. Eğitim ders-içine sıkıştırılıp yaşam ders-dışına ertelenmemelidir. Cyunu eğitici, öğretimi eğerlendirici yapmanın yolları vardır. Öğrenci okulda tutuklu olarak değil, gönüllü olarak bulunmalıdır. (Bruner, Jolly, Sylva, 1978).

VI. Öğretmenler Nasıl Olmalıdır?

Belki de başka hiçbir meslekte öğretmenlerden beklenenler kadar çeşitli ve üst düzeyde nitelik aranmaz. Konularını iyi bilmeli, bildiklerini öğretebilmeleri, öğrencilerini candan sevmeleri, disiplinle yönetebilmeleri, becerikli ve kişikli olmaları istenir. Buna karşılık öğretmenlerin bugünkü ekonomik ve toplumsal konumlarının yeterli olduğu söylenemez.

Bir okulda öğretim takımı kurulurken, birbirleriyle uyumlu çalışabilecek, birbirlerini bütünleyecek bir öğretim gücü oluşturmaya özen gösterilmelidir. Uyumun sürekli olması, ya da süreç içinde sağlanması büyük ölçüde yönetimin tutumuna bağlıdır. İş güvencesi, başarının ödüllendirilmesi, başarısızlığın hoşgörü ile düzeltilmesi, eşitlik, doğruluk vb. ilkelerin uygulanması geleneği korunmalıdır.

Öğretmenler, öğretim sisteminde yaratıcılıklarına en çok başvurulacak kümeyi oluştururlar. Onların yaratıcılıklarına zaman verebilmek, yüklerini azaltmak ve morallerini yükseltmekle sağlanabilir. Kacınılmaz zorunluluklar olmadığı sürece öğretmenlere 15 saatten çok ders verilmemeli, öğretim görevleri dışındaki yaratıcı ve üretici katkılarının karşılığı ödenmelidir.

Yeni araçlar ve yaklaşımlar tasarlamada, ölçek geliştirme ve araştırmalarda düşünce, eleştiri ve önerilerinden kesinlikle yararlanılmalıdır. Görevlerini verimli bir biçimde yapabilmeleri için gerekli

insan gücü desteği sağlanmalıdır. Testleri, ders notları düzenlenip basılmalı, önerdikleri araç-gereçler sağlanmalı, kullanılıp yıprananlar bakılıp onarılmalıdır. İstedikleri kaynaklar, veriler derlenmeli, yazım-çizim işlerinde istedikleri yardımlar profesyonel düzeyde sürekli olarak yapılmalıdır. (Turgut; 1977).

Kısaca söylemek gerekirse öğretmenlerin yaratıcı düşüncelerini üretime dönüştürme süreci kurumlaşmalı ve öğretmen tasarladığını uygulayabilecek biçimde donatılmalıdır. Aynı zamanda mesleki ve kişisel gelişmelerini sağlayacak eğitsel ve kültürel etkinliklere katılmalarına olanaklar yaratılmalıdır.

Buna karşılık öğrencilerin öğretmenleri değerlendirmeleri için nesnel ve geçerli araştırmalar yapılmalıdır.

VII. Okulun Kendi Kendini Yenilemesi, Geliştirilmesi Nasıl Sağlanabilir?

Bir okulun uzun dönemli tasarımları okul dışındaki uzmanlar ya da kurucularla yapılabilir. Bu tasarımlar genel kapsamlı, soyut niteliktedir. Okulun sürekli, kesintisiz ve sağlıklı bir gelişim göstermesi isteniyorsa kısa dönemli ve özel tasarımlara gereksinim vardır. Bu tasarımlar ancak okulla kaynaşık organlarca başarılabilir. Bu görüşten yola çıkarak «Eğitim Tasarımı ve Araştırma» adı verilebilecek bir birim kurulmalıdır. Bu birimden beklenen görevler şöylece sıralanabilir :

1. Okuldaki eğitim-öğretim-yönetim-işletim süreçlerine ilişkin sorunları, gereksinimleri ve bunlara ilişkin verileri toplamak, işlemek, saklamak ve kullanıcılara sunmak,
2. Sorunları çözecek, öğretimin niteliğini yükseltecek önerileri derlemek ve oluşturmak,
3. Yaratıcı düşüncenin eyleme konması için ilgilileri örgütlemek, gerekli nesnel koşulları sağlamak, üretmek,
4. Deneylerin, denemelerin, uygulamaların sonuçlarını değerlendirmek, sayısal verileri işlemek ve raporları yazmak,
5. Sorunları, çözümleri, ürünleri, yapıtları, araştırmaları. Sonuçlarını ilgililere duyurmak, yaygınlaştırmak.

Bu görevlerin yerine getirilmesi için gerekli insan gücünün kapsamı şöyle gözüküyor :

1. Resmî mevzuatı bilen bir eğitim yöneticisi,
2. Değişik alanlarda eğitim uzmanları,
3. Grafiker ve sekreterler,
4. İstatistik ve bilgi işlem uzmanları,
5. Estetik ve ergonometik danışmanlık yapacak endüstri tasarımcıları,

6. Psikolojinin çeşitli dallarından uzmanlar,
7. Toplumsal ilişkilerde yetenekli örgütleyiciler.

Bu birim piramitsel değil, yatay bir yuvarlak masa örgütüdür. Konumu öğretmen ve yöneticilerin altında ya da üstünde olmamalıdır. Görevini kendi başına değil, ilgililerin katılımlarıyla yerine getirmelidir.

KAYNAKLAR

- Baykal, A. «Öğretim : Davranış Olasılıklarının Düzenlenmesi» Boğaziçi Üniversitesi Dergisi : Eğitim, Vol. 6-1978, s. 1-9
- Bruner, J.S., Jolly, A., Syla, K. **Play**. Middlesex : Penguin Books. 1978.
- Bursalıoğlu, Z. **Eğitim Yönetiminde Teori ve Uygulama**. Ayyıldız Matbaası, 1971.
- Ertürk, S. **Eğitimde «program» Geliştirme**. Ankara : Yelken-tepe Yayınları, 1973.
- Getzels, J.W., Thelen, H.A. «A Conceptual Framework for the study of the Classroom Group as a Social System». Morrison, A., Mc Intyre (Eds.), **Social Psychology of Teaching**. Middlesex : Penguin Book, 1972.
- Heinich, R. **Technology and Management of Instruction. Monograph 4**. Washington D.C. : Association for Educational Communications and Technology, 1970.
- Kulaksızoğlu, A. «A Program for Adolescents About Their Physical, Psychological, Sexual, Emotional and Social Changes and Development». Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Eğitim Bölümü, 1982.
- Toka, C. **İnsan-Arac Bağıntısından Ergonomik Tasarım İlkeleri**. İstanbul : İDGSA Yayın No. : 73. 1978.
- Turgut, M. F. **Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Metotları**. Ankara : Nüve Matbaası, 1977.
- UNESCO. **School Furniture Handbook**. Paris : UNESCO 1979.
- Varış, F. **Eğitimde Program Geliştirme : Teori ve Teknikler** Ankara : Sevinç Matbaası, 1971.